

Niklas Luhmann: Die Religion der Gesellschaft

Toth, Daniel

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Toth, D. (2005). Niklas Luhmann: Die Religion der Gesellschaft. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 41(1), 187-189. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-55341>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

le mne nepřesné vztahování pojmů korupce a klientelismu. Zatímco na s. 42 hovoří o tom, že jednou z nejčastějších forem korupce je klientelismus, na jiných místech (s. 22, 90, 94 aj.) tyto dva fenomény staví vedle sebe. Ne každý klientelismus musí, podle mého chápání, nutně znamenat korupční jednání. Také pasáž o lobbingu nezní příliš přesvědčivě a konzistentně. Lobbing je mimoděk zmíněn jako jakási paralelní specifika ovlivňování politiků v USA, aniž by bylo vysvětleno, v čem se tedy odlišuje od běžného ovlivňování v jiných zemích. Tento pojem se naopak již pevně ujal také v evropském prostředí a označuje širokou škálu vztahů a působení mezi zájmovými skupinami na jedné a politiky a úředníky na druhé straně.

Přes uvedené námitky považuji předkládanou studii za zajímavý a cenný příspěvek k rozvoji politické sociologie na Slovensku, a vřele ji doporučuji k prostudování všem, ať už z řad vědců, učitelů, studentů, či laické veřejnosti, kteří se zajímají o peripetie rozvoje demokracie a občanské společnosti v postkomunistické střední Evropě.

Karel Müller, Jr.

Niklas Luhmann: *Die Religion der Gesellschaft*

Frankfurt, Suhrkamp 2000, 362 s.

Niklas Luhmann patří k nejvýznamnějším sociologům a sociálním filozofům 20. století. V odborné i širší veřejnosti se prosadil zejména svojí polemikou s Jürgenem Habermasem, která byla v upravené verzi publikována roku 1971 s názvem *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*. Podle názvu bychom si mohli myslet, že Luhmann s Habermasem polemizuje z konzervativního úhlu pohledu a že pro něj v systémové teorii hlavní roli hraje technologie a technologická regulace budoucí společnosti. Podstatná je však jiná Luhmannova myšlenka, a totiž, že sociální řád nevzniká spontánně, nýbrž že vždy obsahuje „tvorbu sociálního systému“.

Sociální řád netvoří nikdo zvenčí, nýbrž sociální řád tvoří sami členové společnosti. V knize *Die Wissenschaft der Gesellschaft* Luhmann uvádí příklad, kterým tuto myšlenku vysvětluje; každá organizace, než vznikne, předpokládá projekt, kterým se vytyčí určitý rámec jejího vzniku. Projekt je tvořen v čase, stejně jako je v čase realizována i stavba organizace. Tvorba projektu (teoretická část) a tvorba samotné organizace (praktická část) netvoří žádné dialektické napětí, nýbrž zde existuje kontinuita tvorby organizace (Luhmann 1990: 613).

Proto Luhmann zamítá představu společnosti jako něčeho statického a považuje za samozřejmé, že společnost je „dynamickým systémem“. Systémová teorie objasňuje nejen vznik organizací a společnosti, ale také jejich vývoj a formování, což umožňuje pochopení významu určitých složek a struktur ve společnosti jako např. náboženství, vědy, práva nebo umění.

Systémovou teorii vykládá Luhmann v dalších obsáhlých svazcích. Jmenujme alespoň některé. Snad nejvíce se proslavil dílem *Gesellschaftsstruktur und Semantik* (4 díly, 1980–1995). Kniha *Die Religion der Gesellschaft* patří do řady pozdních děl o společnosti. Tvoří součást souvislého celku Luhmannových tematických monografií o společnosti: *Die Kunst der Gesellschaft* (1995), *Das Recht der Gesellschaft* (1993), *Die Wissenschaft der Gesellschaft* (1990) a *Die Wirtschaft der Gesellschaft* (1988).

Luhmann se otázkou náboženství ze sociologického hlediska důkladně zabýval již ve starších dílech z 80. a 90. let. Věnoval se zejména otázce funkce náboženství v sociálním systému. Náboženství chápe poněkud specifičtěji než funkcionalisté. Kniha *Die Religion der Gesellschaft* tematicky navazuje především na studii *Funktion der Religion*, kterou autor publikoval roku 1977, tedy v době, kdy již byla rozvinuta diskuse s Habermasem. Proto v ní také Luhmann některá ze svých stanovisek shrnuje a hodnotí. V této studii se Luhmann zabývá zejména funkcí náboženství ve vztahu k organizaci společnosti. Dílo *Die Religion der Gesellschaft* však vyšlo již dva

roky po Luhmannově smrti a z přednášek jej uspořádal jeho spolupracovník Andre Kieserling. Luhmann však pracoval na všech kapitolách a knihu dokončil. Lze tedy říci, že jde skutečně o Luhmannovo poslední autentické dokončené dílo.

Sociální systém se podle Luhmanna skládá ze sociálních entit a funkcí, které tyto entity mají. Vzhledem k těmto funkcím je proto sociální systém proměnlivou a vnitřně dynamickou sociální skutečností. Proto o společnosti nelze hovořit jako o statické veličině. Argumentace k těmto tezím, které souhrnně nazýváme teorií systémů (systémová teorie), nalezneme v textech debaty Habermas-Luhmann, která se odvíjela po celá 70. léta a začátek let osmdesátých. Luhmann v debatě formuloval stanovisko, že náboženství se v procesu sekularizace nevytrácí, nýbrž se kvalitativně a formálně proměňuje. Hovořil o funkcionální a systémové změně, přičemž kriticky navázal na Habermasův argument o strukturální proměně společenských struktur a organizací. Funkce náboženství a forma náboženských jevů se mění. Mění se však nejen náboženská terminologie a sociální interpretace, ale také symbolika náboženské praxe. Nemění se však, a to je nejdůležitější, vnitřní obsah religiozity. Starost, víra a komunikace tvoří vnitřní obsah náboženství i v moderní (a postmoderní) společnosti. Hovořili-li Luhmann o „náboženství společnosti“, tak nehovoří o církvi či teologii a nauce, ale o funkci náboženských obsahů v kultuře, politice a společnosti. Charakterizuje vlastně celý proces sekularizace, v níž religiozita neubývá, nýbrž se funkcionálním a strukturálním způsobem proměňuje (Habermas).

V osmé kapitole, nazvané *Sekularizace*, Luhmann jednoznačně obhájí náboženství a funkce náboženství. Současně však zůstává vůči teologii a církvi neobyčejně kritický. Luhmann hovoří dokonce o krizi církve (Luhmann 2000: 317). V krizi se nenachází náboženství, nýbrž církve jako instituce a organizace. Diferencovaná společnost a církevní dogmatika se vylučují, neboť církve liberalizmus nepřijala a nepřijímá.

Luhmann však pojem krize používá

s určitou obsahovou rezervou. Tvrdí, že „krize“ není vnímána nijak dramaticky, spíše pojem krize umožňuje popis vztahu mezi náboženstvím a církví. Zde existuje napětí a v určitém ohledu rozpor, který Luhmann popisuje termínem „podstatný“, tedy „esenciální“ (wesentlich).

Stejný či podobný rozpor mezi náboženstvím a kulturou Luhmann nevidí. Náboženství tvoří určitý obsah kultury. Nejde však o esenciální obsah, nýbrž o funkcionalistický popis. Luhmann zde určitým nepřímým způsobem navazuje na dílo a myšlenky teologa a náboženského filozofa Paula Tillicha. Luhmann však uvažuje evolučně-teoretickým způsobem, neboť náboženské organizace (řády, kláštery, náboženské obce atd.) považuje za předchůdce dnešních tzv. sekularizovaných organizací, jako jsou města, korporace, univerzity či politické strany. Nejde však o to, že by politické strany byly nějakými sekularizovanými církvemi, nýbrž o to, že funkce náboženské nauky a ideového programu jsou podobné, aniž by byla řeč o obsahové nebo organizační shodě.

V knize *Die Religion der Gesellschaft* ukazuje Luhmann určitou svébytnost vzniku náboženských organizací. Stejně jako u sekulárních organizací platí, že také církve, kláštery, náboženské obce a jiné organizace nevznikly spontánním způsobem, nýbrž že vznikly jako organizační systémy. Na rozdíl od *interakčních systémů*, které se tvoří s ohledem na situaci (např. politický meeting, demonstrace, odborová schůze) a s ohledem na společný zájem, vznikla církve resp. církve *samoorganizací* {Selbstorganisation} (Luhmann 2000: 232). Náboženství totiž není společným zájmem, nýbrž způsobem života, vztahem k ostatním, formou chování, určitou etikou. Lze říci, že Luhmann považuje náboženství za určitou společenskou formu života, jako příklad uvádí bohoslužbu, pobožnosti, liturgie, poutě atd. Náboženská společnost je tedy na rozdíl od společenského systému, který spočívá na komunikaci a komunikativním jednání členů (např. Evropská unie, fotbalová liga, OSN atd.), společenstvím určitých osob (s. 233), které formují širší společnost.

Funkce náboženství a náboženské společnosti spočívá právě v této schopnosti prostupovat širší společnost. Jiné zájmové organizace tuto schopnost nemají.

Vznik teologie a dogmatiky Luhmann vidí z perspektivy evoluční teorie, neboť teologie je nástrojem náboženské selekce. Mechanismus selekce je umožněn stabilitou náboženství jako sociálního systému (Luhmann 2000: 266). Je pravdou, že do náboženské společnosti, resp. církve nemá přístup každý, že zde existuje určitý způsob výběru, který znemožňuje průnik např. ateistů nebo příslušníků destruktivních kultů. Je také pravdou, že nejde jen o bezpečnostní opatření, ale že výběr má smysl z dlouhodobého hlediska docílení stability a trvalé existence církve jako sociální organizace.

Poněkud problematická se však jeví Luhmannova teze, že za metafyzikou stojí určitá askeze rozumu. Jinými slovy, že náboženství (křesťanství) obsahuje určitou distanci vůči světu, která na druhé straně znamená důraz na supranaturální představy (Luhmann 2000: 269). Luhmann se opírá o tradiční náboženské texty, kde nalezneme určitou formu obav z přírody. Moderní formy křesťanství však mají svůj vztah ke světu a k přírodě poměrně jasně vyřešený.

Na Luhmannově knize *Die Religion der Gesellschaft* shledávám zajímavým jeden velmi důležitý metodologický aspekt, což ostatně platí o všech jeho dílech. Luhmann se vždy pouští do polemiky a v knihách argumentuje způsobem, z něhož čtenář jasně vidí, že argumenty protistran neignoruje, nýbrž že je bere vážně.

Velký užitek z Luhmannovy poslední studie o náboženství mohou mít kromě sociologů také politologové a nepochybně i teologové, kterým poskytne zajímavý sociologický pohled na náboženství a církev. Pohled, který rozhodně nepopírá relevanci teologie a na druhé straně silně rozeznává evoluční, avšak nebiologické hledisko, což je jistě pro další studium náboženství různými disciplínami velmi přínosné.

Daniel Toth

Michele Dillon (ed.): *Handbook of the Sociology of Religion*

Cambridge, Cambridge University Press 2003, 481 s.

Široký, dynamický a v řadě ohledů multidisciplinární rozvoj současných společenských věd, jehož svědectvím je (jednotlivcem) dnes již v podstatě nepřehlédnutelné množství dílčích studií, publikovaných v řadě periodik, nutí čas od času udělat jakousi „revizi“, přehled a kritickou analýzu tohoto poznání a seznámit s ním širší odbornou veřejnost. Kromě úzce zaměřených studií nebo dílčích pokusů o jejich syntézu se tak stále častěji setkáváme i s fenoménem encyklopedií a příruček, které – obvykle prostřednictvím širšího mezinárodního týmu autorů – shrnují jakýsi *status quo* jednotlivých disciplín, a tím je posunují kupředu. Řada okolností vede k tomu, že je typicky využívají především relativně nové obory na pomezí společenských a empirických věd; v případě evoluční biologie/sociobiologie hraje tuto úlohu Krebsova a Daviesova *Behaviorální ekologie*, jejíž každé nové vydání představuje další „stupeň“ ve vývoji této disciplíny (Krebs, J. R. – Davies, N. B. (eds.): *Behavioural Ecology. An Evolutionary Approach*. London 1978: Blackwell; Sunderland 21984: Sinauer Association; London 31991: Blackwell; London 41997: Blackwell), zatímco ekonomická sociologie byla vpravdě konstituována vydáním Smelserovy a Swedbergovy příručky (Smelser, N. J. – Swedberg, R. (eds.): *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton – New York 1994: Princeton University Press + Russel Sage Foundation; nové vydání se v současnosti připravuje). Tento vývoj se však nevyhýbá ani dávno etablovaným oborům, prožívajícím v současnosti výraznou metodickou transformaci; příkladem může být (příjemnějším evropská) historiografie, respektive příručka Eibach, J. – Lottes, G. (eds.): *Kompas der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*. Göttingen 2002: Vandenhoeck & Ruprecht. Bude tomu tak i v případě sociologie náboženství, v dílech klasiků jedné z nejdůležitějších současných obecné sociologie, potom nadlouho spíše